

Zapomenutí a opomíjení

Dvacet let od úmrtí profesora Vojtěcha Tlustého

Dějiny nezměníme tím, že se budeme tvářit, že některé události se nestaly a některé osobnosti nebyly. Ostatně neúprosný čas svou korekci dělá sám bez našeho přičinění. Nicméně vzpomínající na dobu rekonstituce sociologie v 60. letech a na normalizační období, které věru české sociologii slávy nepřidalo, jsme opomenuli nebo alespoň do pozadí odsunuli dvě osobnosti, které si to nezaslouží – Jaroslava Klofáče (1921–1981) a Vojtěcha Tlustého (1921–1989).

Zatímco Klofáč byl po radikální čistce roku 1970 doslova smeten z funkce vedoucího katedry sociologie Vysoké školy politické ÚV KSČ (tam ostatně jeho zásluhou a vlivem, ba v neposlední řadě působením osobního šarmu vznikla vůbec první katedra sociologie po likvidaci oboru v 50. letech) do gumárny Mitas, Vojtěch Tlustý přežil.

Přežil fyzicky, přežil jako tolerovaný „člen strany“, tedy jen v podřadných postavech (jeho osobním heslem sice bylo *Žij v skrytu*, nicméně patřil k „nejhlučnějším“ osobnostem oboru), pravděpodobně psychicky zlomený a s pocity absolutního neuznání – jakkoliv vidět to na něm nebylo. Počátky normalizace byly tvrdou zkouškou charakteru i lidských vztahů. Dva kdysi nerozluční přátelé, kteří spolu napsali nejméně čtyři knihy, Jarda a Vojta, se navždy rozešli. Jarda se při vši té ponižující manuální práci, kdy ho oslaboval zejména nepravidelný rytmus směn, věnoval oboru aspoň tím, že vytvořil specifický a zcela nebývalý žánr „ideologického komentáře“. Četl jsem tři z asi pěti poměrně rozsáhlých textů, které byly věnovány detailnímu rozboru tehdy vydaných textů z pera „oficiálů“ – například knihy Františka Charvátka *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií* [Charvát 1975] a doktorské práce Marie Hulákové *Životní způsob a problém hodnot* [Huláková 1980]. Vtip Jardova počínání spočíval nikoliv v „odborné sociologické analýze“, ale v důkazech, že autoři nerozumějí doktríně, kterou sami reprezentují, totiž – marxismu. Tyto obsáhlé rozborů sice kolovaly v sociologické šedé zóně (nevím, kde by se dnes daly najít), adresovány však byly – ideologickému oddělení ÚV KSČ. Zatímco Jarda se aspoň takto vzpouzel, Vojta nastoupil cestu konformního pisatele nezáživných spisů (příkladem je kniha *Třídy a třídní boj* z roku 1975 [Tlustý 1975]).

Archiv Marie Dohnalové

prof. PhDr. Vojtěch Tlustý, DrSc.

Vojtěch Tlustý zemřel téměř symbolicky 22. srpna 1989 po těžké nemoci a téměř všemi opuštěn, on, který býval středem bujarých i vážných sešlostí a společností. Dva oddaní bývalí asistenti zůstali s ním do konce jeho dnů. V době jeho skonu nebyl ani čas a spíše ani ochota připomínat nějakým nekrologem a rekapitulací jeho díla, Vojtovy zásluhy, omyly, klopýtnutí a zejména to, čím a jak se zasloužil o znovuvzkříšení sociologie od druhé poloviny 50. let. V té neochotě byl nepochybně také kus rozpaků nad Vojtovou nejednoznačnou osobností, která navenek nepřipouštěla omyly, a přesto pravděpodobně byla hluboce raněna tím, jak je sociálně a posléze i odborně marginalizována. Nepřísluší mi, abych tyto dušezpytné sondy provozoval dvacet let po jeho odchodu – chci jen připomenout jeho osobnost a jejím prostřednictvím složitost doby a různost způsobů vyrovnávání se s tlakem vnějšího prostředí – Vojta byl totiž svým způsobem geniální hráč, jemuž se ale závěrečné eso vynést nepodařilo.

Mám doma jako relikvii, která je dnes obsahově asi bezcenná, Vojtův rukopis, v němž v letech 1987–1989 načrtával možné varianty socioekonomického vývoje naší společnosti – hledal usilovně to, čemu se dnes říká „třetí cesta“, a hledal to na přesném, nejcitlivějším místě, v oblasti ekonomického života: prostudoval k tomu nepřeberné množství tehdy dostupné literatury, marxistickou klasikou počínaje přes Ricarda ke Keynesovi, četl Bernsteina i Kautského, ale i Heilbronena, Kahna, Hayeka... Byl mimořádně pracovitý, ačkoliv tím dojmem nikdy nepůsobil, zdálo se, že to má jaksí v hlavě samo od sebe a že „pero mu píše samo“. Teprve když jsem se probíral zbytky Vojtovy knihovny, zjistil jsem, jak pečlivě četl, jak dokázal přesně vybírat a – bohužel – od jisté doby nepublikovat.

Slavný ruský sociolog Jurij Davydov, když byl tázán, jak prožil „sovětskou dobu“, odpověděl lakonicky – „dobu si nevybíráme“. Vojta si ji taky nevybral. Narodil se v Plzni v roce 1921 a běh jeho života v podrobnostech neznám. V roce 1950 ukončil studia filozofie a sociologie a asi patřil k těm prvním stranickým aktivistům, ačkoliv nevím o nikom, kdo by si pamatoval, že by se podílel na nějakých čistkách – byl prostě jako celý život „tak trochu oportunista“. Texty, které psal v 50. a na počátku 60. let, se pohybovaly v oblasti klasického „dialektického materialismu“ – jeho spis o prostoru a času (dvě vydání 1960, 1963) byl rozhodně inspirativní a poučený, což zdaleka neplatí o studiích o dialektických rozporech a determinismu. Nicméně v knize *Problémy determinismu a pokroku* [Svoboda, Tlustý, Klofáč 1963] se objevuje název toho, na čem později Klofáč a Tlustý postaví svůj milník na vývojové cestě sociologie: zde totiž rekapituluji (a přesně) deterministické i indeterministické koncepce západní sociologie a filozofie (zejména Arona, ale i Mumforda, Gehlena, raného Dahrendorfa atd.).

V roce 1959 vychází po letech mlčení první knížka s „normálním titulem“ i obsahem – *Současná empirická sociologie* (s Jaroslavem Klofáčem) [Tlustý, Klofáč 1959], která je z poloviny výkladem partikulárních disciplín, z poloviny ale rekonstrukcí základních dobových teoretických koncepcí. Tento krok potom završují oba tehdy nerozluční přátelé (lidé neinformovaní si je pletli, někteří je pokládali za jednu osobu) dvěma svazky *Soudobé sociologie* (1965 a 1967) [Klofáč, Tlustý 1965–1967], které k nám kvalifikovaně s povinnou úlitbou marxistickým

božstvům (místy jsem ale přesvědčen, že Vojta některé elementy marxistického kriticismu bral vážně, že to nebyla jenom utilitární póza) přinesly informace o základních teoretických trendech americké a německé sociologie. V roce 1968 byl připraven do tisku třetí díl opět v rozsahu cca 350 tiskových stran – sociologie politiky. Někdy se v bibliografiích uvádí jako *Moc a autorita*, což je ovšem mystifikace: tento padesátistránkový minitext byl určen jako učební pomůcka pro Jardovu „straničskou katedru“. Otázka, kde je rukopis třetího dílu, nebude již odpovězena.

Z Vojtových a Jardových knih se učily dvě generace sociologů – jejich význam pro onu dobu je nepominutelný, ostatně na Parsonsovi se o moc více, než objevil Vojta, ani dnes objevit nedá (jinak je tomu samozřejmě s Dahrendorfem aj.).

Normalizační období bylo pro Vojtu psychicky asi nezvládnutelné – nesnášel ve své společnosti lidi hloupé, nevzdělané, ale také intelektuálně ho převyšující (leč po pravdě – dodnes by se jich mnoho nenašlo). Byl renesanční osobností, jak se říká banální metaforou – nejen tím, jak dokonale zvládal *savoir vivre*, ale třeba obrovskou znalostí literatury (neměl nikdy větší knihovnu, což vysvětloval tím, že jeho ahasverské putování světem mu neumožňuje obklopovat se masou knih), především však hudby. Uměl zpaměti přezpívat Janáčkovu *Její pastorkyňu*, ale i Dvořákovu *Rusalku*, znal všechny základní motivy posledních Dvořákových symfonií, miloval *Glagolskou mši*, přirozeně že oba Janáčkovy kvartety, ale i komorního Smetanu, konzumní hudbou pohrdal a to, co produkoval „kulturní průmysl“, prostě ignoroval. Zmínili jsme „kulturní průmysl“ – ono „frankfurtské zaklínadlo“: Vojta nesnášel to, čemu říkáme „humanistická sociologie“, Mills byl pro něj třetířadý eseista, Fromma nebral vůbec vážně (na rozdíl od Freuda), byl totiž – jakkoliv to nedeklaroval – bytostný scientista. Proto mu také strašlivě vadila Leninova revize marxismu, kterou pokládal za naivní návrat k starověkému atomismu. Byl ostatně první a jediný, kdo se v roce 1957 odvážil v knížce *Otázky teorie poznání* (editované Ladislavem Tondlem [Tondl et al. 1957]) napsat, že „leninská teorie odrazu“ jako kritika Helmholtzovy „teorie symbolů“ a Plechanovovy teorie „hieroglyfů“ je „velkým nedorozuměním“... Dál ale nešel, věděl, kde jsou politicky a ideologicky přípustné meze. Ostatně ačkoliv byl již v roce 1957 docentem, na profesuru si musel počkat do roku 1968.

V letech 1970–1975 pracoval v Ústavu pro filosofii a sociologii, kde setrval v atmosféře mu velmi nepříznivé (jak sám říkal – dotáhl to na nejvyšší funkci – stal se nástěnkářem ROH a důvodem odchodu z Ústavu byl údajně fakt, že na nástěnce zveřejnil, kolik kdo dostal odměn, což byla tehdy aktivita téměř ilegální). Potom pracoval v Ústředí vědeckých a technických informací a nakonec se vrátil tam, odkud vyšel – na Institut pro další vzdělávání lékařů a farmaceutů (před rokem 1968 vedl několik let katedru sociologie na jedné lékařské fakultě).

Mohu se vyhnout psychologizování a empatické obhajobě Vojtovy rozporné osobnosti, protože to za mě učinila spisovatelka, Vojtova studentka, která emigrovala a po roce 1990 se občas vrací do Čech. Její charakteristika, jakkoliv drsná, je přesná – znal jsem Vojtu dost dlouho na to, abych mohl potvrdit nejen ladění textu, jeho vyznění, ale i detaily – protože jsem je slyšel od Vojty samotného.

„Byl jedna z těch povah, které můžete potkat jenom ve střední Evropě. Celý život se posmíval komunistům a celý život s nimi kolaboroval. Nikdy se mi nepodařilo rozluštit problém, zdali člověk, který na jedné straně komunisty pohrdá a na druhé straně udělá všechno, co mu poručí, je hrdina nebo darebák. V. vstoupil do mého života během prvního semestru na filozofické fakultě. Doporučil, abychom si pořídili exemplář ‚Materialismu a empiriokriticismu‘. A tou zlatou knihou jsme se jako hustou džunglí probírali po zbytek roku ve víře, kterou V. podněcoval, že je to geniální dílo. Nikdy jsem sice neporozuměla, o co tam šlo, a dodnes kloudně nevím, co to ten empiriokriticismus je. To jsem ale kladla za vinu sobě, protože jsem věřila V., že se Leninovo myšlení přešplhalo přes filozofické Himálaje. Koncem roku, když jsem knihu s úlevou odhodila, nás V. pozval na výlet na Karlštejn. Po třech lahvích vína se nás začal vyptávat, jak se nám kurs líbil. V té době jsme byli přesvědčeni, že to byl opravdu nejlepší kurs na fakultě. Když jsme mu coby našemu Sokratovi vyjádřili důvěru, on se nás zeptal, co si myslíme o názoru, že Lenin kázal samé blbiny. A pak nám kus po kuse ukazoval, jak si Lenin v knize odporuje a jaký je Mach stokrát lepší filozof. Vlastně dodnes nevím, kde k tomu vzal odvalu. Jak věděl, že ho nikdo z nás neudá? Prostě napůl Machiavelli, napůl Mefistofeles.“ [Tichá 1993: 78]

Vynášet mravní soudy se mi příčí, ostatně nezřídka jsem Vojtu obdivoval – a zdaleka jsem nebyl sám. Nepřevzal jsem jeho sklon k cynismu ani jednostranný scientismus. Ale občas mi chybí mezi námi osobnost, která sice nedosáhne cílů, pro něž snad byla předurčena, ale která dokáže přesně rozlišit důležité od směšně malicherného. Vojta byl velkorysý, a jestliže mu nějaká vlastnost výrazně chyběla, byla to právě malichernost. Jinak o něm platilo v plné míře ono latinské heslo, které ve svém *Vyznání* uvedl Marx jako odpověď na otázku svým dcerám: *Nihil humani a me alienum puto*.

Miloslav Petrušek

Literatura

- Charvát, František. 1975. *Teorie sociální struktury a struktura sociálních teorií*. Praha: Svoboda.
- Huláková, Marie. 1980. *Životní způsob a problém hodnot*. Praha: Academia.
- Klofáč, Jaroslav, Vojtěch Tlustý. 1959. *Současná empirická sociologie*. Praha: Orbis.
- Klofáč, Jaroslav, Vojtěch Tlustý. 1965–1967. *Soudobá sociologie I., II.* Praha: NPL.
- Svoboda, Miloš, Vojtěch Tlustý, Jaroslav Klofáč. 1963. *Problémy determinismu a pokroku: studie z hist. materialismu*. Praha: ČSAV.
- Tichá, Jindra. 1993. *Už se neshledáme v tomto životě*. Praha: Motto.
- Tlustý, Vojtěch. 1960. *Prostor a čas: studie z marxistické filosofie*. Praha: SNTL.
- Tlustý, Vojtěch. 1975. *Třídy a třídní boj: učeb. pomůcka k výuce marxismu-leninismu na vys. školách*. Praha: SPN.
- Tondl, Ladislav et al. 1957. *Otázky teorie poznání* Praha: SNPL.